

**XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "SHIRIN QOVUNLAR
MAMLAKATI" ROMANIDA FANTASTIK OLAM TASVIRI**

M. Tursunova

NamDCHTI tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Shirin qovunlar mamlakati" romanida fantastik olam tasvirini yaratish jarayonida ertak va afsonalardagi arxetip obrazlar va syujetlardan foydalanishda yozuvchi mahorati ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *xalq og'zaki ijodi, ertak, afsona, mif, fantastika, fentezi, folklor elementlar, ertak qahramonlari.*

Аннотация: *В статье раскрывается мастерство узбекского писателя Худойберди Тохтабоева в использовании архетипических образов и сюжетов из сказок и легенд в процессе создания фантастического образа мира в романе «Страна сладких дынь».*

Ключевые слова: *фольклор, сказка, легенда, миф, вымысел, фэнтези, элементы фольклора, сказочные герои.*

Abstract: *The article reveals the skill of the Uzbek writer Khudoyberdi Tokhtaboyev in using archetypal images and plots from fairy tales and legends in the process of creating a fantastic world image in the novel "The Land of Sweet Melons".*

Key words: *folklore, fairy tale, legend, myth, fiction, fantasy, folklore elements, fairy tale heroes.*

Ma'lumki, XX asr jahon adabiyotida realistik va modernistik yo'nalishda yozilgan badiiy asarlar bilan bir qatorda fantastik usulda yozilgan asarlar ham o'z o'quvchilarini juda tezkorlik bilan topib bormoqda. Sehrli realizmlarga ega asarlar ham o'z ichida tur-turlarga bo'linib, adabiy tanqidchilar tadqiqot manbasiga aylanib ulgurdi. Jumladan, ilmiy fantastika, fentezi, sehrli realizm kabi

yoʻnalishlarda yozilgan badiiy asarlarning poetikasi, klassifikatsiyasi, tipologiyasi, janr xususiyatlari bir qator adabiyotshunoslar eʼtiborini tortib kelmoqda.

Umuman olganda, XX-XXI asrlar jahon adabiyotida xalq ogʻzaki ijodiga murojaat qilish ommalashdi. Jeyms Joysning “Uliss”[1] va Jon Apdaykning “Kentavr”[2] romanlarida qadimgi grek mifologiyasi personajlari va syujetlariga oʻxshatma qilingan boʻlsa, T.Eliotning “Unumsiz yer”[3] lirik asarida muqaddas qadah haqidagi umumevropa afsonasiga murojaat etilgan. Qadim miflar va ertaklar personajlari hamda syujetlaridan foydalanilgan zamonaviy badiiy asarlar shunchalik koʻpki, ularni bir boshdan sanab oʻtirishni lozim topmadik.

oʻzbek adabiyotida ham bu anʼana oʻz aksini topdi. Xususan, Xurshid Doʻstmuhammadning “Donishmand Sizif”[4] asarida qadimgi grek mifologiyasi qahramoni Sizif personajining yangicha talqini yaratilgan boʻlsa, Ulugʻbek Hamdamning “Isyon va itoat”[5] romanida Odam Ato va Momo Havo afsonaviy obrazlariga murojaat etiladi.

Fantastik asarlarning xalq ogʻzaki ijodi va mifologik asoslari masalasini oʻrganayotganda shuni hisobga olish kerakki, mif ham, ertak ham har qanday adabiy janr kabi oʻz taraqqiyotida koʻp bosqichlarni bosib oʻtadi. V.M.Pivoyevning taʼkidlashicha, “mif oʻz rivojlanish yoʻlida mif yaratish subyekti tomonidan uning mazmunini anglash va ratsionalizatsiya qilishning turli darajalari bilan tavsiflanuvchi bir necha bosqichlarni bosib oʻtadi”[6, 10-b].

Zamonaviy adabiyotda mif va ertaklarga yuzlanish jarayoni, albatta, fentezi, sehrli realizm uslubida yozilgan asarlarni ham chetlab oʻtmadi. Xususan, tadqiqotga tortilgan Xudoyberdi Toʻxtaboevning “Shirin qovunlar mamlakati” asarida ham ana shunday adabiy fenomen mavjud boʻlib, adib asarni yaratish jarayonida xalq ertaklari motivlariga murojaat etgan.

Xudoyberdi Toʻxtaboevning “Shirin qovunlar mamlakatida” romani ertak-roman deb nomlangan boʻlsada, bizning fikrimizcha, fentezi uslubida yozilgan asardir. Zero, asarda real dunyo bilan bir qatorda unga parallel ravishda fantastik, toʻqima dunyo ham aks ettiriladi. Bu fantastik olamning oʻz fuqarolari, turli ijtimoiy muassasalari, turli oʻquv yurtlari, turfa xil qonunlari mavjud.

Asar boshida bosh qahramon Akramning fantastik olamga tushib qolishi o'ziga xos tarzda tasvirlangan. U eshagini davolash maqsadida, uning belidagi yaraga yong'oq mag'zini ezib, dori sifatida qo'yadi. Keyin qarasa, eshagining belidan ulkan yong'oq daraxti o'sib chiqib, bo'yi osmonu falakka etadi:

“Eshagimning ustidan katta bir yong'oq o'sib chiqibdi. Yana-tag'in shig'il hosil turibdi deng”. [7, 38 b]

Agar e'tibor bersangiz, bu syujet ingliz xalq ertaklarida ham mavjud bo'lib, “Jek va loviya poyasi” nomli ertakda ham ulkan loviya poyasining bir zumda o'sib, bo'yi osmon qadar ko'tarilgani guvohi bo'lamiz. Bundan tashqari bu syujet liniyasi o'zbek xalq ertagida ham uchraydi. Zero, asar muallifi X.To'xtaboevning o'zi ham mazkur syujetni o'zbek xalq ertagidan olganini tasdiqlaydi. [8]

Zamonaviy fentezi mualliflari, ko'pincha, xalq miflari, rivoyatlari va ertaklaridan ilhomlanib, o'z asarlariga folklor unsurlarini kiritadilar. Bu ularga o'quvchilarga tanish va shu bilan birga sirli bo'lishi mumkin bo'lgan boy hamda maftunkor dunyolarni yaratish imkonini beradi. Zero, folklor motivlari zamonaviy fenteziga teranlik va haqqoniylik beradi, syujet va personajlarni boyitadi.

Zamonaviy fentezidagi folklor elementlarining yorqin namunalaridan biri ertak va xalq afsonalaridagi mavjudotlardan foydalanishdir. Ajdaholar, dahshatli jodugarlar, sirli elflar va boshqa ertak qahramonlari, ko'pincha, fentezi romanlarning asosiy figurasiga aylanadi. Bu personajlar, ko'pincha, xalq og'zaki ijodidagi o'zlariga xos bo'lgan asosiy xususiyatlarni saqlab qoladilar, biroq ayrim xolatlarda ular yozuvchilar tomonidan asar syujeti va yaratilgan sehrlilarning dunyoning o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda qayta talqin qilinishi va o'zgartirilishi ham mumkin.

X.To'xtaboev tomonidan mo'jizaviy daraxt detali asarga bekorga kiritilmagan. Daraxt obrazi barcha xalqlar folklorida milliy dunyoqarashdan kelib chiqib talqin etilishi kuzatiladi.

V.V.Evsyukovning yozishicha, "hayot daraxti" dastlabki ummonning had-hududsiz suvlari orasidagi quruqlikda birinchi bo'lib yuzaga kelganligi va insoniyatning dastlabki ajdodlari ana shu daraxt tagida o'zining ilk qadamlarini

qo'rganligi, binobarin, shu daraxt tagida nikohlangan odamdan inson zoti kelib chiqqanligi haqidagi afsona va rivoyatlar keng tarqalgan.[9, 45-b]

Daraxtga sig'inish dunyoning, jumladan turkiy va slavyan xalqlarining mifologik tafakkurida muhim o'rin tutadi. bu xalqlarning etnik-madaniy a'analarida eman, qarag'ay, qayin, tol, archa va boshqa daraxtlarga e'tiqod qilish, ularni ulug'lab, muqaddaslik timsoliga aylantirish qadimgi e'tiqodlar tizimi va tarixiy-mifologik ildizlar bilan bog'liq. Daraxtlarga sig'inish, ular uchun qurbonlik qilish, niyat orqali istaklarni ro'yobga chiqarish – bularning barchasi azaliy e'tiqodning namoyonidir. Bu ko'rinish shakl va uslub jihatidan farq qilsa-da, ba'zi hollarda o'zining mif-semantikasi [10, 34-b] tufayli bir xil vazifani bajaradi.

Adabiyotda dunyo daraxti - bu jannat markazidagi daraxt haqidagi hikoya, hayotning allegoriyasi. Eski Ahd (Ibtido kitobi)da ezgulik va yomonlikni anglash daraxti haqida eslatib o'tiladi. Uning mevalari, jannat olmalarini iste'mol qilish ta'qiqlangan bo'lsa-da, u bilan birga o'sadigan "hayot daraxti" ning mevalarini iste'mol qilish ta'qiqlanmagan. Ezgulik daraxtining mevasini tatib ko'rgandan so'ng, axloq va axloqsizlikni anglash, va shu orqali ana shu bilimning kuchi bilan "insoniy boshlanish"ni anglash mumkin edi. Aytishimiz mumkinki, "hayot daraxti" insonning, hayotning va butun dunyoning kelib chiqishi uchun metaforadir.

X.To'xtaboev asarida folklor arxetipga bir oz o'zgartirish kiritilgan. U folklordagi eman, qarag'ay, qayin, tol va yoki archa emas, balki o'zbek xalqiga, o'zbek bolalariga yaqindan tanish bo'lgan yong'oq daraxtidan foydalanadi. Yong'oq daraxtining mevasini tatib ko'rgandan so'ng, uning ustida ma'lum bir sarguzashtlarni boshdan kechirganidan so'ng Akrom axloq va axloqsizlikni, to'g'rilik va o'g'rilikni, halollik va haromni anglash jarayonlarini boshdan kechiradi. U fentezi olami va o'zining real olamini o'zaro taqqoslab, haqiqatni anglaydi.

Ingliz xalq ertagi "Jek va loviya poyasi"da ham, "Shirin qovunlar mamlakati"da ham yana bir umumiy detal mavjud bo'lib, bu loviya va qovun urug'laridir. Bu urug'lar sehrli bo'lib, juda tez soniyalar ichida o'sa oladi.

Fentezi yo'nalishidagi asarlarda parallel fantastik dunyolarga turli xona

yoki jihozlar ichidan (masalan, “Narniya saltanati”), poezd vokzali platformasidan (masalan, “Xarri Potter”), yoki anabioz (masalan “Avatar”) xolatida o‘tishi mumkin. X.To‘xtaboevning “Shirin qovunlar mamlakatida” esa parallel fantastik olamga uyqu xolatida o‘tiladi. Parallel sehrlil dunyoga, shuningdek, tunnel, devor, ko‘zgu orqali ham o‘tish mumkin. Turli asarlarda yozuvchilar bu xolatni turlicha tasvirlaydilar.

Bosh qahramon “Shirin qovunlar mamlakati”da ertaklarda uchraydigan sehrlil predmet – sehrlil qalpoqchadan juda unumli foydalanadi. Akromning sehrlil qalpoqchasi ham dono maslahatgo‘y, ham sehr vositasi vazifasini o‘taydi.

Ko‘rinmas bo‘lish yo‘llari va usullari haqidagi mulohazalar xalq og‘zaki ijodidan to yozma adabiyotgacha topiladi. Xususan, “Shirin qovunlar mamlakati”, “Sariq devni minib”, “Xarri Potter” romanlarida ham bu masalaga murojaat qilingan. Bu shunday keng tarqalgan syujetki, u deyarli barcha dunyo madaniyatlarida, garchi ozgina farqlar bilan bo‘lsa ham mavjud.

Fenteziga xos yana bir muhim jihat bu mifologik mavzu va motivlardan foydalanishdir. Zamonaviy fentezi mualliflari jozibali hikoyalar yaratish uchun, ko‘pincha, turli xalqlarning mifologiyasidan foydalanadilar. Masalan, yunon mifologiyasi, skandinaviya dostonlari va kelt afsonalari fentezidagi sarguzashtlar va syujetlar uchun asos bo‘lishi mumkin. Bu esa o‘quvchilarga turli madaniyatlar haqida ma’lumot olish va qiziqarli fentezi olamiga sho‘ng‘ish imkonini beradi.

Aslida, ko‘rinmas qalpoq g‘oyasi ming yillar oldin qadimgi yunon mifologiyasida paydo bo‘lgan. Keyin u Aidga tegishli sehrlil narsalardan biri sifatida paydo bo‘ldi. Keyinchalik u Perseyning Meduza bilan jangi haqidagi afsonada ham paydo bo‘ldi. Umuman olganda, bu mavzu ko‘p miflarda tez-tez uchraydi. Keyinchalik, adabiyotshunos olimlarning fikricha, bu afsona butun dunyoga tarqala boshlagan, turli mifologiyalarda namoyon bo‘lib, ularning ajralmas qismiga aylangan.

Yozuvchi o‘z qahramonini o‘ziga xos fantastik yo‘ldan olib o‘tadi. Akram katta tarvuzning ichiga sho‘ng‘ib ketdi-yu, uning ichida yashayotgan, o‘ziga xos yashash tarziga ega bo‘lgan odamlarni kashf etdi. Uning hayoti ikki qismga – real

va fantastik dunyoga ajraladi: biri Soyboshi qishloqda o'tkazgan kunlari, jamoa xo'jaligida ishlagan paytlari bo'lsa, ikkinchisi afsonaviy yurtdagi hayoti, ulug' olim bo'lishi, ulamolar qatoridan o'rin olishidir.

Yangi olam va sarguzashtlarni yaratishga qaratilgan janri ifodalovchi zamonaviy fentezi folklordan o'ziga boy manba topadi. Folklor unsurlaridan foydalanish mualliflarga o'z asarlarini boyitish imkonini beradi, ularni kitobxonlar uchun yanada qiziqarli va hayajonli qiladi. Folklor fentezi olamiga haqiqiylikni qo'shadi va insoniyatni doimo hayratda qoldirgan afsona merosi bilan aloqani saqlashga yordam beradi.

Zamonaviy fentezida folklor elementlaridan foydalanishning yana bir muhim jihati shundaki, u yozuvchilarga noyob va rang-barang olamlarni yaratish imkonini beradi. folklor afsona va ertaklari badiiy dunyoda turli madaniyatlar, dinlar va urf-odatlarining shakllanishi uchun boy material beradi. bu hikoyaga rang-baranglik qo'shish va qiziqarli to'qnashuvlarni yaratishga yordam beradi, shu bilan birga folklor ob'ektivi orqali inson tabiati va madaniy qadriyatlarining turli tomonlarini o'rganishga imkon beradi.

Yana bir muhim jihati esa axloqiy-madaniy saboqlarni etkazishda xalq og'zaki ijodi motivlaridan foydalanishdir. Ko'pgina xalq ertak va rivoyatlarida yaxshilik va yomonlik, adolat va qasos, sadoqat va xiyonat haqida chuqur saboqlar mavjud. Zamonaviy fentezi mualliflari ushbu saboqlarni qayta ko'rib chiqishlari va qayta tasavvur qilishlari va ularni o'zlarining qahramonlari va syujetlarida qo'llashlari mumkin. bu o'quvchilarga muhim hayotiy qadriyatlar va axloqiy dilemmalar haqida fikr yuritish imkonini beradi.

“Shirin qovunlar mamlakati”dagi iblisning tug'ilishi, uning insoniyatga ziyoni, umuman iblis obrazining asarga kiritilishi ham ma'lum bir ma'juziy manoga egadir. Yozuvchi iblisning kirdikorlari orqali yaxshilik va yomonlikni o'zaro qarama-qarshi qo'yadi va kitobxon bolalarga ahloqdan, odamiylikdan saboq beradi.

Folklor unsurlari zamonaviy fentezida olam, personaj va syujetlarni boyitishda muhim o'rin tutadi. Ular fentezini nafaqat qiziqarli janrga, balki inson

tabiati, qadriyatlari va axloqiy saboqlarini o'rganish vositasiga aylantirib, asarlarga teranlik, haqiqiylik va madaniy meros beradi. Zamonaviylik va folklor o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zamonaviy fentezini boy va ko'p qirrali adabiy sohaga aylantiradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Xudoyberdi To'xtaboev zamonaviy davr muammolarini ko'rsatib berish, ularga yechim topish maqsadida real dunyo bilan parallel ravishda xayoliy – fantastik dunyo yaratadi va ana shu fantastik olamda o'z qahramonini turli sinovlar va sarguzashtlarga ro'baro' qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Joyce, James. Ulysses. California: Vintage, 1990. – 782 p.
2. Updike, J. John Updike: Novels, 1959–1965: The poorhouse fair; Rabbit, run; The Centaur; Of the farm. New York: Library of America, 2018. – 813 p.
3. Eliot T.S. The Waste Land. – New York: Boni and Liveright, 1922.
4. Хуршид Дўстмухаммад. Донишманд Сизиф. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2016. - 359 б.
5. Улуғбек Ҳамдам. Исён ва итоат. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003. – 140 б.
6. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения. – Петрозаводск: Карелия, 1991. – 10 с.
7. То'xtaboyev X. "Shirin qovunlar mamlakatida". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020 - 332 b
8. То'xtaboyev X. "Shirin qovunlar mamlakatida". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020 - 332 b
9. Евсюков В. В. Мифы о вселенной. – Новосибирск: Наука, 1988. – 177 с. – С.45.
10. Агбаба А. Культ дерева в мифологии тюркских и славянских народов // East-European Scientific Journal. 2021. № 6 (70). – с. 34.